

***Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi –
Katre International Human Studies Journal***
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220
June / Haziran 2020, 9: 151-184

Kur'ân'a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri

The Principles of the Halal Earning According to the Qur'an and Hadiths

Âdem Dölek

Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı,
Professor Doctor, Erzincan Binali Yıldırım University, faculty of Theology,
Department of Hadith,
Erzincan/Turkey,
adolek@erzincan.edu.tr orcid.org/0000-0001-7494-1151

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Arařtırma Makalesi

Submitted / Geliř Tarihi: 24 April / Nisan 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 28 June / Haziran 2020

Published / Yayın Tarihi: 30 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Issue / Sayı: 9 Pages / Sayfa: 151-184

Cite as / Atıf: Dölek, Âdem. "Kur'ân'a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri [*The Principles of the Halal Earning According to the Qur'an and Hadiths*]". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9 (June / Haziran 2020), 151-184.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

Kur'ân'a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri

Öz: Kur'ân'a ve hadîslere dikkat edildiğinde; çalışarak, alın teri ve el emeği ile helâl yollardan ve yapılan işin hakkını vererek kazanmanın, başkalarının haklarını haksız yere yememenin sıkça emredildiği ve konu üzerinde hassasiyetle durulduğu görülmektedir. Aynı zamanda haram kazanç elde etmenin dünyevî ve uhrevî olumsuz neticeleri belirtilerek helâl yolla kazanmanın hem dünyadaki hem de ahiretteki olumlu neticelerine dikkat çekilmiştir. İslâm'da çalışmak ve helâl yollardan kazanmak emredildiği gibi Allah için yapılan her türlü harcamanın da helâl kazançtan yapılması da çok açık şekilde emredilmektedir. Bu çalışmada, helâlden kazanmanın ve her türlü maddî yardımlaşmanın da helâl kazançtan yapılması gerektiği konusu araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazanç, Helâl kazanç, Çalışmak, Haram, Faiz

The Principles of the Halal Earning According to the Qur'an and Hadiths

Abstract: Regardful of the Quran and hadiths, it has been seen that gaining by working in right way and manual labor, caring for the rights of others and not claiming unfairly are ordered and this issue has been emphasized with sensitivity. At the same time, positive results of both the world and the hereafter have been pointed out by specifying the earthly and otherworldly negative consequences of gaining haram profit. As it is ordered to work in Islam and to obtain in the halal way, it is seen that all kinds of expenses made for Allah should be made from the halal earnings. In this study, the subject of halal gaining, and all the expenses being spent from halal earnings have been researched.

Key words: Earning, halal earning, haram, interest.

Giriş

Din bir imtihandır, bu dünya da imtihan ve tecrübe yeridir. Rabbimiz, dünya sofrasında insanların önüne sayısız nimetler koymuştur. Bu nimetleri kazanmak ve elde temek için de insana akıl, irâde, kudret bahsetmiş ve çalışmayı emretmiştir. Bununla birlikte çalışmayı da şartlarına uygun olmak kaydıyla ibadet kabul etmiştir. Ancak dünya sofrasında bulunanların çoğunluğundan istifade etmeyi meşru kılmakla birlikte bazılarını da imtihan için yasaklamıştır. Bütün bunları, gönderdiği kitaplar ve peygamberler ile açıklamıştır. İyice dikkat edildiğinde görülecektir ki, "Helâl dairesi geniştir ve insanın keyfine kâfidir, harama girmesine lüzum

yoktur.¹

İnsan sosyal bir varlık olarak yaratılmıştır. Bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılaması çok zordur. Onun için insanların, birbirlerine ve birbirlerinin sa'y ve mübadelelerine zaruret derecesinde ihtiyaçları vardır. Cenâb-ı Hakk, insanları farklı kabiliyetlerde ve farklı işleri yapabilecek yeteneklerde yaratmıştır. Bu sebeple her insan, farklı işleri yapmaktadır. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “*Sizin işleriniz/çalışmalarınız farklı farklıdır.*” (el-Leyl, 92/4) Böylece insanlar, çalışmalarını neticesinde ürettikleri mâlları birbirlerine satmak veya birbirlerinden almak suretiyle birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermektedirler. Bu alış-veriş ticâret, mubâyaa, iştirâ denilmektedir.

Helâlınden kazanmanın sayısız yolları vardır. Ancak bunların temel alanları; ticâret, ziraat, zanaat, hayvancılık ve memuriyettir².

Şunu hemen belirtelim ki, helâlınden kazanmak ve helâlınden infak edebilmek için Rabbimiz, kullarına o kadar çok meşru rızık kapıları yaratmıştır ki samimi bir gayretle, dürüst olmak ve çalışmakla, kazandığına kanaat etmekle, mütevekkil olmakla harama girmeden, helâl rızık kazanmak pekâlâ mümkündür. Bunun için yapılması gereken bazı hususları zikretmeye çalışalım:

1. Çalışmak Allah'ın Emridir

İslâm, insanı çalışmakla mükellef tutmuştur. Onun için insan özellikle Müslüman, rızıkını helâl yollardan kazanmak için

¹ Bk. Bedüzzaman Said Nursî. *Sözler*. (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 29.

² Peygamberler, birer mübellîğ ve birer muallim olmalarının yanında çalışmak ve çeşitli alanlarda el emeği ile helâl yollardan kazanmak ve geçimlerini temin etmek hususunda da insanlar için birer örnek kılınmıştır. Yani onlar mânevî alanlarda örnek oldukları gibi dünyevî alanlarda da birer örnekler. Gösterdikleri her bir mu'cize, peygamberliklerinin birer delili olduğu gibi aynı zamanda insanların dünyevî açıdan da terakkîlerine en güzel birer örnek teşkil etmektedir. Yaptıkları işlerde, icrâ ettikleri zanaat, ziraat ve ticaret gibi alanlarda da birer örnekler. Meselâ; Hz. Âdem, ziraatçıdır. Hz. Nûh ve Zekeriya, marangozdurlar. Hz. İbrahim kumaş tüccarıdır. Hz. İdris, terzidir. Hz. Dâvud, demircidir. Hz. Süleyman, hurma yaprağından sepet örerd. Hz. İsa, annesinin eğirdiği ve büktüğü ipleri satardı. Peygamberimiz (s.a.v.), çobanlık yapmış, ticaretle ve ziraatçılıkla da meşgul olmuştur. Üstelik Peygamberimiz her peygamberin çobanlık yaptığını da bildirmiştir. Onun için el emeği ile çalışarak helâl yoldan rızıkını kazanmak, peygamberlerin usûlüdür. Bk. Muhammed b. el-Hasen. *Kitabu'l-Kesb*, (Haleb: Mektebetu'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, 1997), 76-80.

gücünün yettiği ölçüde çalışacak, alan el değil, veren el olmaya gayret gösterecektir. Bu başarıldığı takdirde fert, millet ve devlet olarak terakkî ve teâlî edecek ve her yerde söz sahibi olacaktır.

İslâm'ın en temel esaslarından biri, zekât vermektir. Bunu yapabilmek için de çalışmak, kazanmak ve veren durumuna gelmek gerekir. Ancak bunu yaparken de insanın helâlinden kazanması ve kazandığı helâl şeylerden infâk etmesi gerekmektedir. Bu da İslâm'ın en önemli emirlerinden biridir.

Bu konularda Kur'ân'ın ve hadîslerin bize öğrettiklerini gözden geçirelim: Önce şunu ifade edelim ki, İslâm çalışmayı emrediyor. Nitekim âyette “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*” (en-Necm, 53/39) buyrulmuştur. Burada zikredilen sa'y, hem dünyevî hem de uhrevî alanlarda geçerli bir hakîkattir. Mü'minûn sûresinde de mü'minlerin özellikleri anlatılırken bunlardan birisinin “*Zekât için çalışanlar*” (el-Mü'minûn, 23/4) olduğu bildirilmektedir. Buradaki “zekât için çalışmak”tan maksadın, zekât almaya muhtaç olmamak, hatta zekât verebilecek seviyeye gelmek için çalışmak olduğu anlaşılmaktadır.

Bir başka âyette de “Allah'ın fazlından isteyin/arayın ve Allah'ı çokça zikredin ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Cum'a, 62/10) buyrulmaktadır.

Rasûlüllah (s.a.v.), hem çalışmaya hem de alın teri ile rızık kazanmaya teşvik sadesinde “*Hiç kimse, elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir.*”³ buyurmuştur. Görüldüğü üzere burada el emeği, alın teri ve göz nûru dökerek çalışmanın karşılığında kazanılan rızıktan daha hayırlısının olmadığı anlatılmaktadır. Günahlara girerek çok kazanmaktansa; az da olsa haramlara girmeden, bereketli ve helâlinden kazanmaktan daha güzel bir iş olamaz.

Rasûlüllah (s.a.v.), bir hadîsinde *dilencilik yaparak veya başkalarına yüzüsu dökererek para kazanmaktansa, dağdan odun toplayıp satarak rızıkın temin edilmesinin daha hayırlı olduğunu* bildirmiştir.”⁴

³ Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları,1992), “Musâkât”, 13.

⁴ Buhârî, “Zekât”, 50.

Bir başka hadîste de: “*Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki birinizin, ipini alıp dağa gitmesi ve odun toplayarak sırtında getirip onu satıp onunla rızkını yemesi, insanlardan istemesinden (dilencilik yapmasından) daha hayırlıdır. Toprak alıp ağzına koyması da Allah’ın haram ettiği şeyi ağzına koymasından daha hayırlıdır.*”⁵ buyrulmuştur.

Nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.), bir seferden dönerken Sa’d b. Muâz’la karşılaşır ve onunla musafaha eder, ellerinin nasırlanmış olduğunu gördüğünde sebebini sorar. O da: “Ailemin rızkını kazanmak için kazma kürekle hurma bahçemde çalışıyorum” der. Rasûlullah (s.a.v.), onun elini öper ve: “*Bunlar, Allah’ın sevdiği ellerdir.*”⁶ buyurur.

2. Helâlinden Kazanmak ve Helâlinden Yemek Allah’ın Emridir

Kur’ân-ı Kerim’de helâlinden kazanıp helâlinden yemeyi emreden birçok âyet bulunmaktadır. Namaz, oruç, hac ve zekât emri gibi helâl kazanmak da muhkem ve yoruma ihtiyaç duymayan açık bir emirdir. Helâlinden yemek ve helâlinden yedirmek için kazancın da helâl olması gerekir. Nitekim Rabbimiz bütün insanlığa nidâ ederek şöyle buyurur: “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanından yiyin, şeytanın adımlarına tâbi olmayın, zira şeytan sizin için apaçık düşmandır. Kesinlikle o size kötülüğü ve hayâsızlığı ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.” (el-Bakara, 2/168-169).

Görüldüğü gibi burada ilk olarak; inançlı inançsız ayrımı yapılmaksızın bütün insanlara hitaben helâlinden kazanılması ve helâlinden yenilmesi emredilmiştir.

İkinci olarak; âyette “helâl” ve “tayyib”⁷ kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Aslında bu iki kelime aynı mânâya gelmekle birlikte

⁵ Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. Thk: Şuayb el-Arnaût. (Beyrut: Dâru’l-hadîs, 1995),12: 459.

⁶ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî. *Kitabu’l-Kesb*. (Haleb: Mektebetu’l-Matbuâtî’l-İslâmiyye, 1997), 72-73, Şemsuddin es-Serahsî, *el-Mebsût*. (Beyrut: by., ts.), 30:245.

⁷ “**Tayyib**” kelimesinin birçok mânâsı olmakla birlikte en birinci mânâsı, helâl mânâsına ve iffetli temiz mânâsınadır. Haram ve pis mânâsına gelen “habis” kelimesinin zıddıdır. (bkz. Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbnu Manzur, *Lisanu’l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, b.y.).“Tayyib” kelimesi). “Tayyib” kelimesi, her hâlükârda temizliği ve şerâfeti ve helâli ifade etmektedir.

aralarında önemli farklar da bulunmaktadır. Çünkü helâl, mânevî temizliği ifade ederken “tayyib” helâl olmakla birlikte maddî temizliği de ifade etmektedir.

İbnu Abbas Hazretleri anlatıyor: Ben Rasûlüllah (s.a.v.)'in yanında “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanından yiyin*” âyetini okudum. Sa'd b. Ebî Vakkas ayağa kalktı ve ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Benim için duâ et de Allah, beni duâsı müstecab olanlardan kılsın’ dedi. Nebî (s.a.v.):

*“Ey Sa'd! Yediğin helâl olsun ki duân müstecâb olsun. Muhammed'in nefsi, kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, kul karnına bir haram lokma atar da onun herhangi bir ameli kırk gün kabul edilmez. Herhangi bir kulun bedenî haramla ve fâizle beslenmişse Cehennem ona en lâyıktır.”*⁸

Aşağıdaki âyette ise özellikle müminlere, inananlara nidâ edilerek verilen rızıkların helâlinden yenilmesi emredilmektedir. Bu âyeti okuyan ve dinleyen bir Müslüman “Ey iman edenler!” hitabını duyunca “Buyur, Allah'ım! Buyur! Emrine âmâdeyim” demesi ve bu emrin gereğini yerine getirmesi gerekir. Âyette Rabbimiz şöyle buyurur: “*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temizlerinde/helâlinden yiyin ve eğer sadece Allah'a kulluk ediyorsanız, Allah'a şükredin.*” (el-Bakara, 2/171). Âyetin sonundaki “*Eğer sadece Allah'a kulluk ediyorsanız*” ifadesi, çok dikkat çekicidir. Çünkü Allah'a kulluk ancak Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riâyet etmekle olur ki, onun için burada helâlinden yemek emredilmiştir. Helâli terk edip haramı işlemek Allah'a isyan etmektir. İnsan, haram kazanmakla ve haram yemekle Allah'a zarar veremez, sadece kendisine zarar verir. Haramdan kazanmak ise kulluğun gereğini yerine getirmemektir ve bu sebeple de Allah'ın ermine karşı gelmekle Allah'a isyan etmektir. Nitekim Rabbimiz, Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'nın, Cennette yenmesi yasaklanan ağacın meyvesinden yemelerini anlatırken “*Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu sapıttı*” (Tâhâ, 20/121) buyurmuştur. Âyet bize, haram yiyenin Allah'a isyan etmiş olacağını ve yolunu şaşıracağını bildirmektedir.

Bununla birlikte aynı âyetlerde Rabbimiz, Hz. Âdem'in ve Havva'nın, Cennette imtihan için yemeleri yasaklanan ağaçtan

⁸ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 6: 310.

yemeleri neticesinde avret yerlerinin açıldığını bildirmektedir. Bu da bize “*Haram yiyenlerin, avret yerlerinin açılacağı*”nı bildirirken (Bk. Tâhâ, 20/21; el-A'râf, 7/22), bir adım ilerisinde haramlara açılacağına da işaret etmektedir. Çünkü bir haramı işleyen -şayet o haramı işlemekten vazgeçmezse- o haramı işlemeye devam edecek ve başka haramları da işlemeye alıracaktır. Biraz daha ilerisi haramları savunmaya, biraz daha ilerisi ise haramları inkâr etmeye götürecektir. Onun için haram yiyenler aynı zamanda başka haramlara da açılmış olmaktadır. Hâl-i âlem, bunun en büyük şahididir. Haramı yemek günah olduğu gibi, bunun neticesinde açılması haram olan yerlerini açmak da ikinci bir günah olmaktadır.

Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya, yemeleri yasaklanan bir ağacın meyvesidir. O ağaca günah ağacı denebilir. Hz. Âdem ve Hz. Havva için söz konusu olan o günah ağacı, bizim için de Kur'an'da ve hadîslerde zikredilen ve yapmamız gerekip de yapmadıklarımız ile yapmamamız emredilip yaptıklarımız neticesine kazandığımız günahlardır denilebilir. Herhangi bir günahı işlemek, mecâzî mânâda o günah ağacından veya meyvesinden yemek demektir. Bu da Allah'ın “Yapmayın, yemeyin, içmeyin, yaklaşmayın!” gibi emirlerine karşı gelmek, isyan etmek ve haktan sapmak, şeytana tâbi olmak mânâlarına gelmektedir.

Bir başka âyette de şöyle buyrulmuştur: “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah, sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.” (el-Mâide, 5/87-88).

Şu âyette de Rabbimiz daha husûsî olarak bütün beşeriyete özellikle de kendi ümmetlerine örnek olacak olan peygamberlere nidâ ederek: “Ey Rasûllerim! Helâl olan şeylerden yiyin ve sâlih işler yapın, zira Ben yaptıklarınızı biliyorum.” (el-Müminûn, 23/51) buyurmuştur.

Burada üç noktaya dikkat çekilmektedir;

Birincisi; helâlinden yemek,

İkincisi; iyi işler, yani helâl dairesinde işler yapmak,

Üçüncüsü de yapıp ettiklerimizi Rabbimizin bildiğidir.

Sâlih işler işlemek, sâlih amel yapmak; Rabbimizin rızasına

uygun, O'nun emir ve nehiyelerine riâyet ederek haramlara girmeden yapılan her türlü faaliyettir. Helâl dairede çalışmak da iyi işler sınıfına girmektedir. Esas itibariyle Peygamberler Allah'ın rızasına uygun olmayan işler yapmazlar, özellikle de peygamberlik görevi verildikten sonra. Bu sebeple âyetteki bu emir, Peygamberlerin şahsında ümmetlerine ve hususan Kur'ân'da geçmesiyle de ümmet-i Muhammed'e önemli bir emirdir.

Ebû Hureyre'nin naklettiği bir hadîs şöyledir:

Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Allah, tayyibdir;⁹ Allah sadece temiz ve helâl olanı kabul eder ve şüphesiz ki Allah, rasûllerine emrettiği şeyleri, müminlere de emretti ve şöyle buyurdu: ‘Ey Rasûller! Helâl olanlardan yiyin ve sâlih amel işleyin / iyi işler hâpin, zira yaptıklarımızı bilirim, buyurdu’ ve yine ‘Ey iman edenler’ Size verdiğimiz rızıkların helâlinden yiyin.’ âyetlerini okuduktan sonra uzun bir yolculuk yapmış, saçı başı dağınık, üstü başı toz toprak içinde, ellerini semâya kaldırıp ‘Yâ Rabbi! Yâ Rabbi!’ diyen bir kişiyi zikretti ve şöyle buyurdu: ‘yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve haramla gıdalanmış! Duâsı nasıl kabul edilecek!’^{10 11}*”

Buradaki “uzun yolculuk”, hac için, akraba ziyareti için, cihad için ve müstahab olan, ibadet ve itaat için yapılan yolculuklar olarak yorumlanmaktadır.¹²

Allah'ın, “tayyib şeyleri kabul etmesi”, helâl olan ve haramlardan, riyâdan ve ucubdan ve ifsat edici şeylerden uzak olan bir infâkı kabul etmesi demektir.

Hadîs, helâlinden infak etmeyi, helâl olanın dışında bir şeyi infâk etmemeyi, helâlinden yemenin, helâlinden içmenin ve helâlinden giyinmenin gerekliliğini bildirmektedir. Bereketeye vesile

⁹ Allah'ın “Tayyib” olması, her türlü noksanlıklardan münezze olması demektir. “Tayyib”, Allah'ın sıfatlarından biridir. (*Fethu'l-Kavîyyi'l-Metin*, 1: 50).

¹⁰ Yani, “Böyle bir kişi, duâsı kabul edilmeye ehil bir kişi değildir.” demektir. (Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân* .(Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993),15:51).

¹¹ Müslimb. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-Sahîh*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zekât”, 65; Ahmed b. Hanbel, 14: 90.

¹² Bk. Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahya en-Nevevî. *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim*.(Kahire: el-Mısriyye, 1929),7: 100; Ahmed b. Ömer el-Kurtubî. *el-Müfhim li Mâ Eşkele min Telhîs-i Kitab-i Müslim*. (Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 1996),9: 28.

olan infâk, helâlinden olan infâktır, mubah ve helâl olmayan yiyecekler, yiyene vebâldir ve duâların kabul olmamasına sebeptir.¹³

Âyette bir noktaya daha işaret edilmektedir ki, o da insanlara önderlik ve rehberlik yapan ve idarelerini üzerlerine alan insanların, helâlinden kazanmaya, helâlinden yiyip içemeye dikkat etmeleri gerektiğidir.

İmam Muhammed eş-Şeybânî (v.179/795) de *Kitabu'l-Kesb* isimli eserine “*İlim öğrenmek farz olduğu gibi helâlinden kazanmak için çalışmak da her Müslümana farzdır.*”¹⁴ hadîsiyle ve “Allah kullarına geçimleri için kazanmayı/iktisabı farz kılmıştır ki, bununla Allah’a itaate yardım temin edebilsinler diye” ifadesiyle başlamıştır.¹⁵

Haram kazanmak ve haramdan yemek, insanı hem azdırır hem de üzerine belâların gelmesine sebep olur. Nitekim âyette şöyle buyrulur:

“Size verdiğimiz rızıkların helâl ve temizinden yiyin, azgınlık göstermeyin, aksi hâlde gazabım ona gelir, kime gazabım gelirse o yok olur gider. Şu bir gerçek ki, Ben, tevbe edeni, hayırlı işler yapanı ve bu minval üzere doğrulukta gideni de bağışlarım.” (Tâhâ, 20/81-82).

Âyet bize, herhangi bir günah işlendiğinde veya haram bir şey yenilip içildiğinde hemen o günahı terk edip Allah’a yönelerek tevbe ve istiğfarla, güzel ve helâl işler yaparak hayatını hidayet üzere devam ettirmenin, bağışlanmaya vesile olacağını bildirmektedir. Onun için tevbenin ve amellerin kabul olmasının yegâne şartı, yapılan hatalardan fiilî olarak Allah’a ve O’nun emirlerine dönmek, emri dairesinde hareket etmek ve bu güzel davranışlarda devamlı olmaktır. İşte böyle bir tevbe ve böyle ameller makbuldür. Unutulmaması gerekir ki, kabul edilen bir tevbenin böyle bir tevbe olduğu, Kur’ân’ın birçok âyetinde beyan buyrulmuştur (meselâ bk. Nisâ, 4/12).

Abdullah b. Ömer (r.a.) “*Kim, on dirheme bir elbise satın alsın ve o*

¹³ İbnu Receb, Abdurrahman b. Şihabiddin, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadisen min Cevâmi'l-Kelim*, (Beyrut: Dâru İbni Kesir, 2008), 239 vd.

¹⁴ Şeybânî, *Kesb*, 71.

¹⁵ Şeybânî, *Kesb*, 70.

on dirhemden biri haram olsa o elbise onun üzerinde olduğu müddetçe Allah onun namazını kabul etmez.” demiş ve parmakları ile kulaklarını tıkamış, sonra da “Keşke, Peygamber (s.a.v.) kendisinden duyduğumuz bu şeyi söylememiş olsaydı.”¹⁶ demiştir.

Rasûlüllah (s.a.v.), “Kim haram mâl kazanır da ondan köle alıp azat etse ve o mâl ile sıla-i rahim yapsa kendisine sadece günah olur”,¹⁷ “Zekâtını edâ ettiğinde üzerinde olan borcu kaza etmiş olursun. Kim haramdan mâl toplar sonra da onu tasadduk ederse onda hiç bir sevap olmaz, günahı da üzerine olur.”¹⁸ buyurmuştur.

Genâb- Hakk, “Ey İman edenler! Allah'ın size haram kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın, haddi/koyduğu sınırları da aşmayın. Allah, haddi aşanları kesinlikle sevmez. Ve Allah'ın size verdiği rızkın helâl ve temiz olanından yiyin, Allah'ın nimetlerine şükredin ve Kendisine iman ettiğiniz Allah'a karşı gelmekten sakının” (Mâide, 5/86-88), “Allah'ın size verdiği rızkın helâl ve temiz olanından yiyin, eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız Allah'ın nimetlerine şükredin” (en-Nahl, 16/114) buyurmuştur.

Görüldüğü gibi âyetler, bize helâlinden ve temiz olanlardan yemeyi içmeyi emretmektedir. Bu da ancak helâl yollardan kazanmakla ya da helâl yollardan kazanmış olanların ikramlarından faydalanmakla mümkün olabilir. Bu sebeple haram yollardan kazanıp yemenin helâl olmayacağı gibi helâl yollardan kazanmamış insanların haram mâllarına da tenezzül edilmemelidir. Böyle bir mâla tenezzül etmek, tamahkârlığın belirtisi olduğu gibi haram yollardan kazanan insanlara da fiilî bir fetva vermek ve mânen onların bu davranışlarını desteklemek mânâsına gelmektedir. Nitekim namaz kılan bir Müslüman, her günün son namazının (vitir namazının) son rekâtında okuduğu Kunut duâsında “*Allah'ım! Günahları çıkarıp atıyoruz ve Sana isyan edenleri de terk ediyoruz*” demektedir. O zaman Allah'a verilen bu söz, fiilen de yerine getirilmeli, günah işleyen ve haram yollardan kazanan insanlarla sosyal ilişkiler ölçülü olmalı, günah işleri tasvip edilmemeli ve haram mâllarına asla tenezzül edilmemelidir.

Nitekim bir hadiste “*Şüphesiz Allah, haram ile beslenmiş bir*

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10: 24.

¹⁷ İbnu Hibban, Muhammed. *Sahihu İbn-i Hibbân bi Tertîb-i İbn-i Balabân*. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle,1993), 8: 153.

¹⁸ İbnu Hibban, *Sahih*, 8: 11: Ebu Abdillah el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*. (Beyrut: Dâru'l-marife, 1990), 1: 548

vücudu Cennet'e haram kılmıştır."¹⁹ buyrulmuştur

Kısaca ifade etmek gerekirse, Allah bize namaz kılmamızı, oruç tutmamızı emrettiği gibi helâlinden kazanıp helâlinden yememizi de emretmiştir. Bu emre uymak yani helâlinden kazanmak farzdır. Helâl olmayan yollardan kazanmak ise haramdır. Helâl yollardan kazanmak, helâl rızık ile beslenmek ve helâl kazançtan infâk etmek ibadet olduğu gibi haram kazanmaktan sakınmak da aynen ibadettir. Aksi hâlde haram kazanmak Allah'a isyandır, haktan sapmaktır.

Yukarıda zikredildiği üzere âyette Rabbimizin, helâl kazanma ve helâl yeme ve içme konusunda verdiği emirleri yeterli olmasına rağmen Rasûlüllah'ın da (s.a.v.) aynı şekilde bu konu üzerinde tahşidatla durması konuyu tekid etmesi bakımından önemlidir. Rabbimizin, yukarıda zikrettiğimiz ve buna benzer diğer emirlerinin uygulanışı ve tavrı bakımından Rasûlüllah'ın konu ile ilgili hadislerini zikretmek yerinde olacaktır.

Helâl kazanmak ve helâlinden yiyip içmek, helâlinden giymek ve helâl olandan infâk etmek, Rasûlüllah'ın hem bilfiil uygulaması hem de ümmetine emridir. Allah'a kul ve Rasûlüllah'a ümmet olmanın yolu, bu emirlere ittiba etmekten geçer.

Rasûlüllah (s.a.v.), helâl kazanmayı önemini ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur:

*"Helâl kazanmak için çabalamak, her Müslümana farzdır.",*²⁰
*"Helâlinden kazanmak cihaddır.",*²¹ *"Helâlinden kazanmak için çalışmak, kahramanların Allah yolunda çarpışması gibidir. Helâl kazanmak için çalışmaktan yorgun olarak geceleyen kimse, Allah kendisinden râzı olmuş olarak gecelemiştir.",*²² *"Kim, helâl yer (kazanır), sünnet dairesinde amel eder ve insanlar da şerrinden*

¹⁹ Abd b. Humejd el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*. Thk. Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Adevî. (Riyad: Dâru Belensiye, 2002), 1: 47; Ebû Ya'lâ da hadisi "*Haram ile beslenen bir vücut, Cennet'e girmeyecektir./ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ جَسَدٌ*

عُذِّي بِحَرَامٍ" şeklinde nakletmiştir. (Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali. *Müsned*. Thk: Hüseyin Selim Esed. (Beyrut: Dâru'l-me'mun li't-türâs, 1986),1: 84).

²⁰ Taberânî, *el-Evsat*, 8: 272.

²¹ Muhammed b. Selâme el-Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*. Thk: Hamdi Abdulmecid es-Selâfi. (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985),1: 83.

²² Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî. *Şuabu'l-İman*. (Riyad: Mektebetu'r-Reşid, 2003), 2: 438.

emin olursa o kişi Cennete girer."²³

Helâl kazanmak ve emir dairesinde yani sünnet-i seniyye dairesinde yaşamak, maddî ve mânevî zararın insanlara dokunmaması Cennet'e girmenin en önemli vesilelerindedir. Zira helâlinden kazanan insanın ahlâkı güzel, amelleri makbul, sa'yleri meşkûr, komşularla irtibatı güzel olur. Böyle bir insan da Cennet'e girmeye Allah'ın izniyle lâıyk olur.

Rasûlüllah (s.a.v.), insanların helâl yollardan kazanma konusunda duyarsızlaşacağına dikkatleri çekerek şefkatli bir uyarıda bulunmaktadır. Nitekim O, şöyle buyurur: "*İnsanların başına öyle bir zaman gelecek ki kişi, aldığı şeyin helâl mi, haram mı olduğuna aldırış etmeyecek.*"²⁴

Bir başka hadîsinde de şöyle buyurmuştur:

*"Helâl bellidir, haram bellidir; ikisi arasında şüpheli şeyler vardır. İnsanların çoğu bunu bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur. Kim de bu şüpheli şeylere dûcâr olursa, yasak bölgenin kenarında hayvanın otlatan çoban gibidir, her an harama düşebilir. Her kralın bir yasak bölgesi vardır, dikkat edin! Allah'ın yasak bölgesi de O'nun arzında haramlarıdır. Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır, o sağlam olduğunda vücut da sağlam olur, o bozulduğunda vücut da bozulur, dikkat edin! O et parçası kalptir"*²⁵

Bu hadîste haramları işlemek şöyle dursun, şüpheli olanlardan bile sakındırılmaktadır. Bir diğer husus da "Kalbim temizdir." diyerek günahlara aldırılmazlık kalbin temiz olmadığının delilidir. Zira kalp bozulunca vücudun fonksiyonları da değişmektedir. Onun için kalbin temizliği, hareket ve davranışın temizliği ile tezahür eder.

Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Kesinlikle Allah Azze ve Celle, aranızda rızıklarınızı taksim ettiği gibi ahlâkınızı da taksim etmiştir. Ve şüphesiz Allah Azze ve Celle, dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir, dîni ise sevdiği kişilere verir, Allah kime dîni vermiş ise onu sevmiştir. Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, kalbi ve dili Müslüman olmadıkça kul

²³ Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *Sünen*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kıyamet", 60; Taberânî, *el-Evsat*, 4: 25.

²⁴ Buhârî, "Büyû", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 382.

²⁵ Buhârî, "İman", 39.

Müslüman olamaz ve komşusu şerrinden/bevâikından emin olmadıkça da iman etmiş olamaz.”. Bunun üzerine oradaki sahâbiler: “Bevâik nedir ey Allah’ın Rasûlü?” dediler. O da: “Müslümana zulmetmesidir. Haramdan mâl kazanan kişi, onunla infâkta bulunsa bereketlenmez, sadaka verse kabul edilmez, öldükten sonra arkada bıraksa onun için Cehennemine azık olur. Şüphesiz Allah Azze ve Celle kötülükle kötülüğü silmez, fakat iyilikle kötülüğü siler, zira pislik, pislîği temizlemez.”²⁶

Bazıları daha çok kazanma uğrunda “İşte birçok insanın rızkını veriyorum, evine ekmek götürüyor, çoluk çocuğuna bakıyor” gibi savunmacı bir ifade ile sanki rızkı veren kendisi imiş gibi kendisini tanrılaştırma, kendisine mevhum bir rubûbiyet vererek ve rezzaklık makamına koyarak işlediği günahlara kılıf bulmaya çalışmaktadır. Çektiği kredilerle haram helâl demeden, mahremiyete dikkat etmeden ve çalıştırdığı bayanlara hakkını vermeden hatta hakkını tam isteyen erkekleri çalıştıramadığı için “Kadın çalıştırıyorum” diyerek kadını kendi süflî emellerine âlet edenlere güzel bir cevap olsa gerektir. Çünkü rızkı veren Allah’tır. Eğer insanlar onu helâl yollardan talep ederse Allah, onlara helâl yolların, kötü yollardan isterse haramın kapılarını açacaktır. Bir Kudsî hadîste şöyle buyrulur: “*Ben, kulumun zannı üzereyim, kulum Beni nasıl zannederse Ben de ona öyle muamele ederim*”.²⁷

Rasûlüllah (s.a.v.), helâl yollardan kazanmak ve harcamak için çalışmayı emretmiştir. Bu çalışma, çobanlık veya odunculuk bile olsa hiçbir işi veya mesleği küçümsememeli, helâl rızık için meşru olan her iş, güzeldir. Yeter ki, işin hakkını vererek helâlden kazanmak isteği ve gayreti olsun.

Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Allah her peygamberi, koyun çobanı olarak göndermiştir*” Oradaki sahâbiler: “Sende mi ey Allah’ın Rasûlü?” derler. O da: “*Evet, Ben de. Ben, Mekkelilerin koyunlarını birkaç kırata güderdim*”.²⁸

Harama girmek ya da haram para kazanmaktansa, koyun çobanlığı yaparak rızkı kazanmak en güzel olanıdır.

3. Çalışmak İbadetleri Yerine Getirmeye Engel Olmamalıdır

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 189.

²⁷ İbnu Hibban, *Sahih*, 2: 401; Abdullah b. Mübarek. *Kitabu’z-Zühd ve’r-Rekâik*. Trc: M. Adil Teymur. (İstanbul: 1992), 1: 318.

²⁸ Buhârî, “İcâre”, 2.

Bazı insanlar, "Çalışmak da bir ibadettir" diyerek, İslâm'ın en önemli ve en başta gelen esaslarından olan namaz kılmayı ya da zekât vermeyi ihmal etmektedirler. Kur'ân-ı Kerim'de ticaretlerinin ve alış-verişlerinin namaz kılmaya ve zekâtlarını vermeye engel teşkil etmeyen müminler medhedilir ve şöyle buyrulur: "O erler ki, onları ticâret ve alış-veriş Allah'ı zikretmekten, namaz kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar, kalplerin ürperdiği ve gözlerin belerdiği günden korkarlar. Allah bu kimseleri yaptıklarının daha güzeliyle fazlından mükâfatlandırarak ve Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırarak." (Nûr, 24/37-38).

Evet, çalışmak, beş vakit namazını kılmak, zekâtını vermek ve yapıp ettiklerinin hesabını vereceğini düşünerek Allah'ı her daim hatırlayarak haramlara girmemek şartıyla mübah işleri yapmak ve helâlinden kazanmak için çaba göstermek ibadettir. Yoksa sadece çalışmak ya da haram işlerle meşgul olmak ibadet değildir. Çalışmanın ibadet olduğunu söyleyerek, ibadetleri terk etmek ibadet değildir. Çalışmak, ibadetlerle ibadet hâline dönüşür

4. Ticaret Helal Fâiz Haramdır

Kur'ân-ı Kerim'de ticâret kelimesi dokuz defa zikredilmektedir. Bunlardan üçü, kişiyi âhirette kurtaracak mânevî ticareti -ki esas ticâret budur-, altısı da insanlarla yapılan alış-veriş mânâsındaki ticâreti ifade etmektedir. Şimdi bu âyetlere bir göz atalım:

"Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticâret olması hâli müstesna, mâllarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir." (en-Nisâ, 4/29).

"Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar." (en-Nûr, 24/37).

Öncelikle her şeyden önce meslek sahibi her Müslümanın, mesleği ile ilgili ilm-i hâli öğrenmesi ve bilmesi, farz-ı ayndır. Çünkü bilmediğinde harama düşebilir, telafisi çok zor durumlara dûçâr olabilir. Ticâret mesleğini icra etmek ise farz-ı kifâyedir. Hz. Ömer

(r.a.), ticâret hükümlerini bilmeyenleri ticâretten sakındırmıştır²⁹.

İkinci olarak ticârette, alış-verişlerimizde, aldıklarımızda ve verdiklerimizde her türlü haramdan sakınmamız lazım. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.):“*Binalarda haramdan sakının, zira haram, tahribatın en temel sebebidir.*”³⁰ buyurmuştur.

Haramlardan sakınılmadığında kişi, başına gelecek sıkıntılarla ve belâlarla birlikte hem dînini hem de dünyasını harap eder. Bu hadîs, bir temsil olarak kabul edilirse, hayatın her alanındaki -ticâret, iş yeri kurma, evlilik, ev yapma, ev alma, hayır kurumları ya da özel ve tüzel veya resmî kurumlar tesis etme, inşaat yapma, ziraatçılık, hayvancılık, araç alma vs.- maddî ve mânevî her türlü muâmeleyi ve inşâyı içine aldığı söylemek mümkündür.

Zemahşerî (v.538/1144) şöyle demiştir: “İşinin aslı yalan olan ve mülkünü adâletle tesis etmeyen kişi, binasını yıkmış olur”³¹. Esas itibariyle sadece binasını değil dînini de yıkmış olur.

Rasûlüllah (s.a.v.), “*Rızkın onda dokuzunun ticârette olduğunu*”³² belirtirken; “*Güvenilir, doğru, Müslüman bir tâcirin de âhirette peygamberlerle, siddîklarla ve şehidlerle birlikte olacağını*”³³ bildirmiştir. Bu da istenilen mânâda ticâret yapmanın zorluğunu ifâde etmektedir.

Yine bir hadîste “*Güvenilir tâcirin, adâletli idârecinin ve Allah rızası için ezan okuyan müezzinin, hiçbir himâyenin olmadığı günde Allah’ın özel himayesinde olacak olan üç grup insandan*”³⁴ olduğu bildirilerek bunlardan birinin de güvenilir tâcir olduğu beyan edilir. Esas itibariyle bu hadîslerde, ticâretin zorluğuna işaret edilmekte ve bu zorluğun üstesinden gelerek, ticârette olması gereken doğru ve güvenilir kişi olmaya dikkat çekilmektedir. Yine bu hadîslerde dürüst ticâret yapmaya ve dürüst

²⁹ Bkz. Cengiz Kallek, “Ticaret”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları: 2012), 41: 134,

³⁰ Muhammed b. Selâm el-Kuzâî. *Müsnedü’s-Şihâb*. Thk: Hamdi Abdulmecid es-selefi. (Beyrut: Müessesu’r-Risale, 1985). 1: 388; Beyhakî, *Suab*, 7: 394.

³¹ Muhammed Abdurraûf el-Münâvî. *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Camii’s-Sağîr*. (Beyrut: Dâru’l-marife,ts.), 1: 338.

³² Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Câmiu’l-Ehâdis*, (by.: Dâru’l-Fikr, ts.),4: 89.

³³ Tirmizî, “Büyû’”, 4.

³⁴ Suyûtî, *Câmiu’l-Ehâdis*, 4: 177.

tâcir olmaya teşvik bulunmaktadır.

Ticaret ne kadar helâl bir kazanç yolu ise faiz de o kadar yasak ve sakıncalı olan bir yoldur. Cenâb-ı Allah her türlü faizli muameleyi yasaklamıştır. Fâizin azı çoğu, küçüğü büyüğü olmaz hepsi fâizdir ve haramdır. Gerek Kur'ân'da gerekse hadîslerde fâiz kesin olarak yasaklanmaktadır. Hatta Kur'ân'da fâiz için yapılan tehdidin, bir başka günah için yapılmadığı dikkati çekmektedir.

Ahkâm açısından en son inzâl edilen âyette şöyle buyrulmaktadır:

“Fâiz yiyenler, kendisini şeytanın çarptığı kişinin kalkışı gibi kalkerler, Bu onları 'Alış veriş de fâiz gibidir' demeleri sebebiyledir. Fakat Allah alış-verişi helâl, fâizi haram kılmıştır. Kim kendisine Allah'tan bir öğüt gelir de fâiz yemekten/kullanmaktan vazgeçerse geçmişteki kendisininindir, onun hesabı Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar fâiz kullanmaya dönerse işte onlar Cehennem ehlidirler, orada ebedî kalıcıdırlar. Allah fâizi siler süpürür, sadakayı ise çoğaltır. Allah, inkârda ve gûnahta ileri gidenlerin tümünü sevmez.” (el-Bakara, 2/275-276) buyrulur. Zehebî (v.748/1347), bu tehdidin, büyük bir tehdit olduğunu söylemektedir.³⁵

Bir diğer âyette özellikle müminlere hitaben: “Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının, eğer Allah'a (ve O'nun emirlerine) inanıyorsanız fâiz alacağınızı terk edin. Eğer bunu yapmazsanız (fâiz almaya devam ederseniz), Allah ve Rasûlüne karşı savaş açmışlardır, Eğer fâiz almaktan vazgeçer Allah'ın emrine dönerseniz, sermayeniz sizindir, ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.” (el-Bakara, 2/277-278). Âyette geçen “*Eğer müminseniz fâizi bırakın*” ifadesi son derece dikkat çekicidir. Yine âyette geçen “fe'zenû” kelimesi, mütevatir bir kıraatte “fe âzinû” şeklinde okunmaktadır ki bu şekilde olunca “*Allah ve Rasûlü adına savaşın*” demek olur.³⁶

Bir diğer âyette “*Ey iman edenler! Kat kat fâiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki* (dünyada ve ahirette) *huzura ersiniz.*” (Âl-i İmran, 3/130) buyrulur.

Görüldüğü üzere her iki âyette de müminler muhatap

³⁵ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî. *Kitabu'l-Kebâir ve Tebyîni'l-Mehârim*, (Beyrut: Dâru İbn iKasîr, ts.), 59.

³⁶ Hz. Ebû Bekir'in, zekât vermeyenlere karşı savaş açtığı gibi.

alınmakta ve fâizden ve fâizli işlerden sakındırılmaktadır. Bu sebeple bu emirlere “Lebbeyk Allahümme Lebbeyk ve sa’deyk/Buyur Allah’ım, buyur!” denmeli ve itaat edilmelidir. Yine Allah’ın, fâizli kazancı yok edeceği, helâl kazançtan yapılan sadakaları ise bereketlendireceği iyi bilinmelidir.

Bir diğer husus, fâizden vazgeçmek ve fâizli işlerle uğraşmamak bir imân meselesidir. Böylesine bir cürmü işleyen kişinin imanının ne hâlde olduğu ise tefekkür edilmelidir. Zira fâizli işlerle meşgul olan kişinin taşıdığı imanın, kendisini böylesine bir günahattan alıkoymayacak kadar zayıf olduğunun, aksi ise imanın kuvvetine delil olduğunun bilinmesi gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Vedâ Haccında: “*Dikkat edin! Câhiliyye âdetinden kalma bütün fâizler kaldırılmıştır. Ana sermeye sizindir, ne haksızlık yapın ne de haksızlığa uğrayın*”³⁷ buyurmuştur. Bu hadîs yukarıdaki âyeti tekit ve teyid etmektedir.

Ebû Hureyre’den nakledilen bir hadîste Rasûlüllah (s.a.v.), “*Helâk edici yedi durumdan sakının.*” buyurmuş bunlardan birinin de “Fâiz yemek” olduğunu belirtmiştir.³⁸

Bir başka hadîste de;

*“kıyamet gününde Allah katında büyük günahların en büyüğünün: Allah’a ortak koşmak, haksız yere mümin birisinin canına kıymak, Allah için yapılan bir savaştan savaş gününde kaçmak, ana-babının kalplerini kırmak, iffetli kadına iftira atmak, sihir öğrenmek ve yetimin mâlını (haksız yere) yemek olduğu bildirilmiştir.”*³⁹

İbnu Hibban’ın *Sahih*’inde Abdullah b. Mesud’un, “Rasûlüllah (s.a.v.), fâiz yiyeni ve yedireni ve şahitliğini yapanı lanetledi”⁴⁰ dediği nakledilmektedir.

Hz. Ali’nin de “Rasûlüllah (s.a.v.), on grup insanı lanetledi, bunlar; *fâiz yeyen, fâiz yediren, fâize kâtiplik yapan ve fâize şahitlik*

³⁷ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Büyü”, 5; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*. (Haydarâbad: 1344/1925), 5: 451.

³⁸ Buhârî, “Vasâyâ”, 23; Ebû Davud, *Sünen*, “Vasâyâ”, 10.

³⁹ İbnu Hibban, *Sahih*, 14: 504.

⁴⁰ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Büyü”, 4; Tirmizî, “Büyü”, 2; Abdullah b. Muhammed İbnu Ebî Şeybe. *el-Musannef*, (Beyrut: Mektebetu’r-Rüşd, 2006), 1:258.

yapanlar.”⁴¹ dediği nakledilmiştir.

Aynı şekilde Hz. Câbir de “*Rasûlüllah (s.a.v.); fâiz yiyeni, fâiz yedireni, fâize kâtiplik yapanı ve fâize şahitlik yapanları lanetledi, bunların hepsi günaha eşittir.*”⁴² demiştir.

Rasûlüllah (s.a.v.), ümmetini fâizden o kadar çok sakındırmaktadır ki, “*İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, herkes fâizden yiyecektir, yemeyene de tozu isabet edecektir.*”⁴³ buyurmak suretiyle fâize karşı Müslümanların çok hassas davranmaları gerektiğine dikkatleri çekmiştir.⁴⁴

Fâizli kazanç, kazançların en kötüsüdür. Nitekim Abdullah İbnu Abbas “*Kazançların en kötüsü, fâizdir.*”⁴⁵ demiştir.

Bediüzzaman fâizle ilgili şöyle der:

“Bütün ihtilâlât ve fesadın asıl madeni ve bütün ahlâk-ı rezîlenin muharrik ve menba'ı tek iki kelimedir:

Birinci Kelime: “Ben tok olsam, başkası açlıktan ölse bana ne!”

İkinci Kelime: “İstirahatım için zahmet çek; sen çalış, ben yiyeyim.”

Birinci kelimenin ırkını kesecek tek bir devası var ki, o da vücûb-u zekâttır.

İkinci kelimenin devası, hurmet-i ribâdır. Adâlet-i Kurâniyye, âlem kapısında durup, ribâyâ “Yasaktır, girmeye hakkın yoktur” der. Beşer bu emri dinlemedi, büyük bir sille yedi. Daha müdhişini yemeden, dinlemeli!..”⁴⁶

“Bütün ihtilâlât-ı beşeriyenin madeni, bir kelime olduğu gibi bütün ahlâk-ı seyiyenin menbaı dahi bir kelimedir.

Birinci kelime: “Ben tok olayım, başkası açlıktan ölse bana ne.”

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 67.

⁴² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 3: 377.

⁴³ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Buyû”, 3.

⁴⁴ Ali el-Kârî, hadiste geçen “buharından isabet eder (bir rivayette tozundan isabet eder)” ifadesini, kişinin bizzat fâizi yemese de faiz alana şahitlik etmesi veya kâtiplik yapması ya da fâiz yiyenin yemeğini yemesi veyahut fâiz yiyenin hediyesini kabul etmesiyle fâizin izinin kendisine bulaşacağı şeklinde yorumlamıştır (bkz. *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, 6: 51; Ayrıca bkz. Kâdı Beydavî, *Tuhfetu'l-Ebrâr*, 2: 51-52).

⁴⁵ İbnu Ebî Şeybe, *Musannef*, 12: 212.

⁴⁶ Nursî, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, (İstanbul: EnvarNeşriyet, 1996), 472.

İkinci kelime: “Sen çalış, ben yiyeyim.”

Evet, hayat-ı içtimâiye-i beşeriyede havâs ve avâm, yani zenginler ve fakirler, muvazeneleriyle rahatla yaşarlar. O muvazenenin esası ise: Havâs tabakasında merhamet ve şefkat, aşağısında hürmet ve itaattir. Şimdi birinci kelime, havâs tabakasını zulme, ahlâksızlığa, merhametsizliğe sevk etmiştir. İkinci kelime, avâmı kine, hasede, mübarezeyle sevk edip rahat-ı beşeriyeyi birkaç asırdır selbettiği gibi; şu asırda sa’y, sermaye ile mübareze neticesi herkesçe malûm olan Avrupa hâdisat-ı azîmesi meydana geldi. İşte medeniyet, bütün cem’iyyât-ı hayriye ile ve ahlâkî mektepleriyle ve şedid inzibat ve nizâmâtıyla, beşerin o iki tabakasını musalaha edemediği gibi, hayat-ı beşerin iki müdhiş yarasını tedavi edememiştir. Kur’ân, birinci kelimeyi esasından “vücûb-u zekât” ile kal’eder, tedavi eder. İkinci kelimenin esasını “hurmet-i ribâ” ile kal’edip tedavi eder. Evet, âyet-i Kur’âniye âlem kapısında durup ribâyaya yasaktır, der. “Kavga kapısını kapamak için banka kapısını kapayınız” diyerek insanlara ferman eder. Şakirdlerine “Girmeyiniz” emreder.⁴⁷

“Zekâtın vücûbu ile ribânın hurmetinde büyük bir hikmet, yüksek bir maslahat, geniş bir rahmet vardır. Evet, eğer tarihî bir nazarla sahife-i âleme bakacak olursan ve o sahifeyi lekelendiren beşerin mesavîsine, hatalarına dikkat edersen, heyet-i içtimaiyede görünen ihtilâller, fesadlar ve bütün ahlâk-ı rezîlenin iki kelimedenden doğduğunu görürsün. Birisi: “Ben tok olayım da, başkası açlığından ölürse ölsün bana ne”. İkincisi: “Sen zahmetler içinde boğul ki, ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim.”

Âlem-i insaniyeti zelzelelere maruz bırakmakla yıkılmağa yaklaştıran birinci kelimeyi sildiren ancak zekâttır.

Nev-i beşeri umumî felâketlere sürükleyen ve Bolşevikliğe sevkedip terakkiyatı, asayîşi mahveden ikinci kelimeyi kökünden kesip atan, hurmet-i ribâdır.

Arkadaş! Heyet-i içtimâiyenin hayatını koruyan intizamın en büyük şartı, insanların tabakaları arasında boşluk kalmamasıdır. Havâs kısmı avâmdan, zengin kısmı fukaradan hatt-ı muvasalayı kesecek derecede uzaklaşmaları lâzımdır. Bu tabakalar arasında muvasalayı temin eden, zekât ve muâvenettir. Hâlbuki vücûb-u zekât ile hurmet-i ribâyaya mûraat etmediklerinden, tabakalar arası gittikçe gerginleşir, hatt-ı muvasala kesilir, sıla-i rahm kalmaz. Bu yüzdendir ki, aşağı tabakadan yukarı tabakaya ihtiram, itaat, muhabbet yerine ihtilâl sadâları, hased bağırtıları, kin ve nefret

⁴⁷ Nursî, *Sözler*, (İstanbul: Envar Neşriyet, 1996), 409.

vaveylâları yükselir. Kezalik yüksek tabakadan aşağı tabakaya merhamet, ihsan, taltif yerine zulüm ateşleri, tahakkümler, şimşek gibi tahkirler yağıyor. Maalesef tabaka-i havastaki meziyetler, tevazu ve terahhuma sebep iken, tekebbür ve gurura bâis oluyor. Tabaka-i fukaradaki acz ve fakirlik, ihsan ve merhameti mûcib iken, esaret ve sefaleti intâc ediyor.”⁴⁸

Yahudilerin “Hayat-ı içtimaiye-i insaniyede dolap hilesiyle çevirdikleri şu iki müdhîş düstur-u umumîyi tazammun eder ki, hayat-ı içtimâiye-i beşeriyeyi sarsan ve sa’y ü ameli, sermaye ile mübareze ettirip fukarâyı zenginlerle çarpıştıran, muzaaf ribâ yapıp bankaları tesise sebebiyet veren ve hile ve hud’a ile cem-’i mâl eden o millet olduğu gibi, mahrum kaldıkları ve daima zulmünü gördükleri hükûmetlerden ve gâliblerden intikamlarını almak için her çeşit fesad komitelerine karışan ve her nevi ihtilâle parmak karıştıran yine o millet olduğunu ifade ediyor.”⁴⁹

Nitekim şu âyetler, o milletin bu konudaki durumlarını en güzel şekilde anlatmaktadır: “And olsun ki sen onları hayata en hırslı bulursun”(el-Bakara, 2/96), “Onlardan çoğunu günahta, düşmanlıkta ve haram yemede yarıştıklarını görürsün, yaptıkları ne kadar da kötüdür.” (el-Mâide, 5/62), “*Yeryüzünde bozgunculuk için yarışıyorlar. Allah bozgunculuk çıkaranaı sevmez*”, “*Biz, İsrailoğullarına siz elbette yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaksınız diye kitapta bildirdik*” (el-İsrâ, 17/4), “*Allah’ın rızıkından yiyin, için ve yeryüzünde bungunculuk çıkarmayın*” (el-Bakara, 2/60).

Fâiz yiyenlerin uhrevî akıbetleri şöyle anlatılır:

Rasûlüllah (s.a.v.), fâiz yiyenlerin uhrevî zararlarına da dikkatleri çekerek fâiz yemekten sakındırmıştır. Nitekim

*“Miraca çıkarıldığım gece yedinci kat semâya vardığımda yukarıma baktım, bir de ne göreyim! Şimşek, yıldırım gök gürültüsü var. Sonra bir kavme rastladık, karınları, içi yılanlarla donu bir ev gibi, karınlarının dışlarından içleri görünüyor. “Bunlar kim, ey Cebrâil?” dedim. O da: “Onlar fâiz yiyenler” dedi.”*⁵⁰ buyurmuştur.

Kısaca ifade etmek gerekirse:

Fâiz, hem ferdî hem de içtimâî olarak haramdır.

⁴⁸ Nursî, *İşârâtü'l-İcâz Mezânni'l-İcâz*.Trc: Abdulmecid Nursî. (İstanbul: Sözler Yayınevi, 2003), 45.

⁴⁹ Nursî, *Sözler*, 402.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 285.

Fâizden kaçınmak iman meselesidir.

Fâiz, mâlı arttır gibi görünse de içten içe kemiren kurt gibi mâlî yer bitirir, bereketi yok eder.

Fâiz, fertleri ve toplumları helâk eder.

Fâiz, en büyük günahlardandır.

Fâizi terk eden ibadet etmiş olur, yiyen de Allah'a isyan etmiştir. Hatta Allah ve Rasûlüne karşı harp ilan etmiştir ya da kendisine karşı harp edilmesine kapı açmış olur.

Fâizin haram olduğunu inkâr eden kâfir olur ve ebedî Cehennemlik olur.

5. Haksız Kazanç Yasaklanmıştır

Kur'ân'da haksız kazanç açıkça yasaklanmaktadır. Haksız yere mâl kazanmanın feci âkıbeti de beyan edilmektedir. Nitekim şöyle buyrulur: "Ey iman edenler! Birbirilerinizin mâllarını haksız yere yemeyin. Ancak karşılıklı rızâya dayalı olursa bu müstesna. Kendi kendinizi öldürmeyin. Allah size çok merhametlidir. Kim bunu düşmanlık ve zulüm olarak yaparsa Biz onu cehenneme atarız ve bu Allah'a çok kolaydır." (Nisâ, 4/29-30). Bu âyetle, bâtil yollarla yani her türlü haksız kazanç elde ederek bir başkasının mâlını haksız yere yemenin yasaklandığı çok açıkça emredilmektedir.

İkinci olarak da kişinin kendisini öldürmesi, kendisini ölüme ve intihara götüreceği ya da kendisini bir başkasının öldürmesine sebep olacak her türlü kötü durumlardan sakınması emredilmektedir. Bugün bu durum ne kadar da çok yaşanmaktadır. Hâlbuki Rabbimiz bize bu hükümlerini açık açık beyan etmekte, kullarına olan merhametini göstermektedir. Ancak buna rağmen insan, özellikle de Müslüman bu emirlere hâlâ aldırış etmez ise dünyada çekeceği sıkıntıların yanında âhirette de Cehennem'e gireceği çok açık şekilde belirtilmektedir. Ancak Müslüman böyle bir durumdan vazgeçip tevbe eder ve hayatını düzeltirse işte o zaman Rabbimizin merhametine liyakat kesbedebilir.

6. Yetim Mâlini Yemekten Kaçınmak Gerekir

Kur'ân'da açıkça yasaklanan bir diğer mâl da yetimin mâlını haksız yere yemek veya ihtiyacı olmadığı hâlde yetime bakıyorum diyerek onun mâlına el koyarak mâlını yemektir. Nitekim Rabbimiz "*Haksız yere ve haram yolla yetimin mâlını yiyenler kesinlikle*

bilsinler ki onlar karınlarına ateş doldurmaktadırlar ve onlara Cehennem saîr tabakasına girecekler/girdirileceklerdir.” (Nisa, 4/10).

7. İbadetin Gerekli Olduğu Yerde Çalışmaya Ara Verilmelidir

Kur'ân'da ve hadîslerde Müslüman helâl yollardan kazanması ve rızkını temin etmesi emredilirken sadece Cuma saatinde alış-verişi bırakmaları ve çalışmaya ara vermeleri emredilmektedir. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğunda Allah'ı zikre (Cuma namazına) koşun ve alış-verişi bırakın, eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Namazı edâ edince de yeryüzünde dağılın ve Allah'ın fazlından arayın ve Allah'ı çok çok hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Cuma, 10).

8. Aldatma Yasaklanmıştır

İslâm'da, ne suretle olursa olsun müslümanı aldatmak yasaklanmıştır. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.): “*Aile efradından bir Müslüman kişiyi veya hizmetinde bulunan kişiyi aldatırsa o bizden değildir.*”⁵¹ buyurmuştur. Bir başka hadîste de “*Aldatan o bizden değildir.*”⁵² buyrulmuştur.

Rasûlüllah (s.a.v.), (pazarda) yiyecek satan bir adama uğradı ve ‘*Ey bu yiyeceğin sahibi! Bu yiyeceğin altı, üstü gibi mi?*’ diye sordu. Adam da ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.): ‘*Müslümanları aldatan, Müslümanlardan değildir.*’⁵³ buyurdu.

Hadîsteki “Bizden değildir” ifadesi, “bizim sünnetimiz üzerine değildir” şeklinde anlaşıldığı gibi,⁵⁴ “Müslüman değildir” şeklinde de anlaşılmaktadır. Zira bazı âlimler bu ifadeyi yumuşatırken, bazıları zâhiri üzerine anlayarak “Müslüman değildir, te’vile gerek yoktur, hadîste ifade gayet açıktır” demişlerdir.

Aşağıdaki hadîs, yukarıda zikredilen hadîsi daha da açıklar mahiyettedir. Rasûlüllah (s.a.v.), yiyecek satan bir adama uğradı, ona nasıl sattığını sordu. O da durumu anlattı. Rasûlüllah’a ‘*elini*

⁵¹ el-Hâris, *Müsned*, 1:180.

⁵² Tirmizî, “Büyü”, 74.

⁵³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2: 233.

⁵⁴ Bk. Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâu's-Sârî li Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, (Mısır: el-Matbatu'l-kübrâ, 1323 h.), 2/406.

yiyeceğin içine sok' diye vahyolundu ve elini o yiyeceğin içine soktu, bir de baktı ki, yiyeceğin altı nemli! Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) '*Aldatan bizden değildir.*'⁵⁵ buyurdu.

Bir başka hadîste Rasûlüllah (s.a.v.) "*Kim ümmetimi aldattırsa Allah'ın laneti, lanet edicilerin laneti, onun üzerine olsun. Bid'at çıkarmak ve onu ilan etmek ve ümmeti de o bidate davet etmek de ümmeti aldatmaktır.*"⁵⁶ buyurmuştur.

9. İmkânı Olanın Borcunu Geciktirmesi Zulümdür

Rasûlüllah (s.a.v.), bir borçlunun imkânı olduğu hâlde borcunu ödemeyi uzatmasının alacaklıya zulüm olduğunu belirterek "*İmkânı olanın borcunu geciktirmesi, zulümdür.*"⁵⁷ buyurmak suretiyle borçlunun borcunu zamanında ödemesi gerektiğine dikkati çekmiştir. Şunu hemen ifade edelim ki, imkânı olup da borcunu ödemeyen kişinin, bu durumunun kul hakkına tecavüz olduğunu bilmesi gerekir.

10. Mâl Yemin Edilerek Satılmaz

Kur'ân-ı Kerim'de "Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır." (Âl-i İmrân, 3/77) buyrulmuştur.

Hadîste de kişinin, bildiği hâlde yalan yere yemin etmesi, en büyük günahlardan biri olduğu açıkça bildirilmektedir Nitekim şöyle buyrulur: "*Büyük günahların en büyüğü; Allah'a şirk koşmak, anne-babayı rencide etmek, yalan yere yemin etmek.*"⁵⁸

Bir başka hadîste de "*Bir Müslümanın mâlını almak için bilerek yalan yere yemin ederse o kişi, Allah kendisine gazaplanmış olarak Allah'a kavuşur.*"⁵⁹ buyrulmuştur.

Bir hadiste de "*Alışverişte yemin etmekten sakının, zira yalan*

⁵⁵ Ebû Davud, *Sünen*, "Büyü", 50.

⁵⁶ Abdullah b. Muhammed İbnu Batta, *el-İbânetu'l-Kübrâ*, (Riyad: Dâru'r-R'aye, 1994), 1: 482.

⁵⁷ Buhârî, "İstikrâz", 13; Müslim, "Müsâkât", 34.

⁵⁸ İbnu Hibbân, *Sahih*, 12: 374.

⁵⁹ Tirmizî, "Büyü", 42.

yere yemin etmek, mâlî sattırır sonra yok eder.”⁶⁰ buyrulmuştur. Bir diğer rivâyette de “Yalan yemin, mâlî sattırır, kazancı (kârını, bereketini) yok eder.”⁶¹ buyrulur.

Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Tâcirler, fâcirler*(olarak dirilecekler)dir.” Orada bulunan sahabîler tarafından “Ey Allah'ın Rasûlü! Allah ticâreti helâl kılmadı mı?” diye sorulunca, Rasûlüllah (s.a.v.): “*Evet, fakat onlar konuşurlar yalan söylerler, yemin ederler ve günah işlerler*” Ancak bunun istisnasını da yine Rasûlüllah (sallallâhu aleyhi ve sellem) belirterek şöyle buyurmuştur: “*Tâcirler, kıyamet gününde fâcirler olarak diriltilecekler, ancak Allah'ın emirlerine riayet edip takvalı olanlar, iyi davrananlar ve doğru olanlar hâriç.*”⁶²

İnsanı haram kazanmaya sevk eden âmillerden biri; zenginin, fâcire bakarak zengin olmayı istemesidir.

Müslümanların en çok yanılığa uğradığı durumlardan biri, helâl haram demeden dünyaya saldıran ve birçok günah ve haram yollarla mâl kazanan zengin kâfire ya da günahkâr insanlara bakarak “Müslüman fakir mi olsun?!” bahanesiyle haramlara, fâizlere, yalana dolana ve sahtekârlığa, kul hakkına tecavüz ederek mâl kazanmaya, zengin olmaya çalışmaktadır. Hâlbuki Müslüman, helâl yollardan helâl kazanmaya ve bu şekilde zengin olmaya çalışacaktır ve çalışmalıdır. Elbette Müslüman zengin olmalı ama haramla ve haram yolla asla değil, helâl yolla olmalıdır. Helâl dairesi keyfe kâfidir, harama girmeye lüzum yoktur. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) “*Sâlih mâl, sâlih kişi için ne kadar güzeldir*”⁶³ buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk, Kur'ân'da “*Yeryüzüne sâlih kulların vâris olacağı*”nı (Enbiyâ, 21/105) belirtmiştir. Ancak hırs göstermeden, haset etmeden, haramlara girmeden, dünyayı dünya için değil, âhiretin bir tarlası olarak değerlendirmek ve bu şuurla çalışmak şartıyla Müslüman da zengin olacak, hem de kulluğunu emir ve yasakları unutmadan, haksızlık yapmadan çalışmak suretiyle olacaktır.

Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.): “*Her hangi bir nimet sebebiyle*

⁶⁰ Müslim, “Müsâkât”, 132.

⁶¹ Buhârî, “Büyû”, 26; Müslim, “Müsâkât”, 131.

⁶² Tirmizî, “Büyû”, 4.

⁶³ Kuzâî, *Müsned*, 2: 259.

fâcire imrenmeyin. Zira sen onun ölümünden sonra nelerle karşılaşacağını bilemezsin, onun Allah katında ölmeyen bir kâtili (cehennemi) vardır.”⁶⁴ buyurmuştur.

Bir başka hadîste “*Helâl olmayan yollardan mâl toplayan imrenilmesin, zira haram mâl ile o kişi tasaddukta bulunsa kabul olunmaz, bâki kalanı da onu Cehennem’e götüren aızığı olur.”⁶⁵ buyrulmuştur.*

11. Dine Hizmet İçin İşini Terk Etmek Doğru Değildir

Bazı insanların, güya dîni hamiyetlerinden dolayı dîne hizmet için bazen mesâilerini kısmen terk ettikleri görülmektedir. Hâlbuki işini eksiksiz tam ve güzel yapmak dînin emridir ve aldığı ücreti ya da maaşı helâl ettirmek için mesâisini tam olarak yapmak gerekir. Çünkü mesâiyi eksik yaptığında maaşı da eksik almamaktadır. Gerek özelde gerekse devlet işinde olsun anlaşma şartnamelerine uygun şekilde hareket etmek ve işinin hakkını vererek çalışmak, kazancın helâl olması açısından çok önemlidir. Çünkü Rabbimiz Kur’ân-ı Kerim’in birçok yerinde *ahidleri yerine getirmemizi*⁶⁶, *sözümüzde doğru olmamızı* çok açık bir şekilde emretmektedir. Bu durum, hem bu açıdan hem de helâl kazanma açısından önem arz etmektedir. Şayet işimizin hakkını vermiyor ve mesâiyi aksattığımızda özelde çalışıyorsak o zaman hem işverenin hem de orada çalışanların hakkına tecavüz etmiş oluruz, şayet devlet işinde çalışıyorsak o zamanda seksen milyon insanın hakkına tecavüz ediyoruz demektir.

Bazıları özel ya da devlet işine girdikten sonra “Bana ne veriyor ki? Hakkımı vermiyor! Çalıştığımın karşılığını vermiyor!” diyerek işini tam veya dürüst yapmamaktadır. Hâlbuki o işe girinceye kadar kırk takla atmıştır ya da işe girmek için araya koymadığı adam kalmamıştır. Ancak işe girdikten sonra ise hemen daha fazla hak arama peşine düşmektedir. Evet, hakkımızı meşru dairede aramak hakkımızdır. Fakat işimizin hakkını vermek de işverenin hakkıdır ve başkalarının hakkına riayet etmemiz de hem onların hem de bizim hakkımızdır. O zaman, “Yaptığım işin hakkını verebiliyor muyum? Aldığımı hak ediyor muyum? Aldığım ücreti

⁶⁴ Taberânî, *el-Evsat*, 4: 234.

⁶⁵ Hâkim, *Müstedrek*, 2: 5.

⁶⁶ Mesela “*Ey İman edenler! Ahidlerinizi yerine getirin...*” buyrulur. (el-Mâide, 5/1)

helâl ettirebiliyor muyum?" şeklinde düşünmeliyiz:

Bazı kimselerde devlet veya özel sektörde bir işe girdikten sonra hemen ikinci bir iş yapmaya veya dükkân açmaya çalışıyor. Meselâ, bir öğretmen veya bir din görevlisi veya bir memur. Öğretmeni ele alalım; devlet, "Bu milletin evladını devlete ve millete faydalı hâle getirsin, devletin istikbal ve istiklalini koruyacak ve yüceltecek insanlar yetiştirsin" diye bu milletin evladını o kişiye teslim ediyor ve onunla bir sözleşme imzalıyor. Şimdi bu öğretmen, işinin ve mesâîsinin hakkını vermezse hem milletin hem devletin hakkına tecavüz ettiği gibi aynı zamanda hak etmediği bir maaşı almakla yolsuzluk etmiş olur. Böylece haksız kazanç elde etmekle birlikte seksen milyon insanın hakkına da tecavüz etmiş olmaktadır.

Yine bir din görevlisini düşünelim; devlet ona iş verirken "Sen bu millete dinini öğreteceksin, dînimizin güzel ahlâkını öğreteceksin, böylece bu insanlar hem dünyalarını hem de âhiretlerini kurtarmış olsunlar" diye iş vermiştir. Yoksa sadece namaz kıldırmak için değildir. Bir Müslüman zaten namaz kılmak ve (namaz kıldıracak kimse olmadığı) namaz kıldırmak zorundadır, çünkü bu görevi din kendisine vermiştir. O zaman neden biz maaş alıyoruz? "Mesaimizi, dîni anlatmaya ve öğretmeye hasredelim, başka bir iş ile meşgul olmayalım, bütün vaktimizi bu milletin dînini öğretmeye çalışalım" diye. Şimdi bir din görevlisi, kendisini iyi yetiştirmezse ve görevini ihmal ederse o da haksız kazanç elde etmiş ve oda kendi çapında yolsuzluk yapmış olur. Hem de seksen milyon insanın hakkına tecavüz ederek. Çünkü aldığı maaş seksen milyonun kasasından verilmektedir. Bir de görevlisi, bulunduğu mahallede ulaşılması ve öğretilmesi mümkün olduğu hâlde bir insan imansız gitmiş veya Kur'ân'ı öğrenmeden ölmüş ise onun hesabı benden sorulacak şuuruna sahip olmalıdır.

Mesela, masa başı çalışan bir memur, işe girdikten sonra başka işlerle meşgul oluyor, iş yeri açıyor, oraları çalıştırıyor ve mesâîye gelmekte gecikiyor, mesâîyi erkenden bırakıyor, iş yerinde bir sıkıntı olduğunda mesâîyi bırakıp işyerine gidip geliyor vs. Ama maaşı alırken ise tam alıyor. Çalışmadığı zamanların parasını da haksız olarak almış oluyor ki, bu da bir yolsuzluktur. Seksen milyonun hakkına tecavüzdür. Böylelerin bahanesi dehazırdır: "Devlet bana ne veriyor ki?!" Ozaman buna verilecek cevap: "Sen resmî işini bırak özel işine bak, bu işe de bir vatan evladı gelsin"

demek olmalıdır.

Bu tip insanlardan dindar olanlarından bazıları da“Biz de kazandıklarımızdan dînî hizmetlere yardım ediyoruz” şeklinde insanı çıldırtacak bir söz söylüyorlar.

Öncelikle belirtelim ki, haram parandan sadaka olmaz, tıpkı abdestsiz namaz olmadığı gibi. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“Allah Tebâreke ve Teâlâ, abdestsiz namazı ve yolsuzlukla kazanılan mâldan yapılan sadakayı kabul etmez”*⁶⁷. Bir başka hadîste de *“Kim, helâl kazancından bir hurma danesi kadar sadaka verirse ki, Allah sadece helâl kazançtan olanı kabul eder”*⁶⁸

buyurulmuştur. Muâz b. Cebel anlatıyor. Rasûlüllah (s.a.v.), beni Yemen’e görevli olarak görevlendirdiğinde yola çıktım, arkamdan birini gönderdi ve beni geri çağırdı. Bana *“Sana niçin adam gönderdim, biliyor musun?”* dedi ve *“İznim olmadan (maaşın dışında) asla başka bir şey alma, alırsan o ğulül/yolsuzluktur, dedi ve ‘Kim yolsuzluk yaparsa kıyamet günü, yolsuzlukla aldığını getirecek/وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ/âyetini okudu, işte seni bunun için çağırdım, şimdi işine git.”* buyurdu.⁶⁹

İkinci olarak; dinin haram paraya ya da haram yardıma ihtiyacı yoktur.

Üçüncü olarak, din için verilen tüm yardımlar, Allah’a verilen bir karz-ı hasen olduğu için Allah, yapılan yardımların helâlinden ve en çok sevdiklerimizden olmasını emretmiştir.⁷⁰

Dördüncü olarak, yardımda bulunurken başkalarının hakkını alıp bir başkasına vermemeliyiz, kendi alın teriyle kazandıklarımızdan vermeliyiz. Kur’ân’da buna işaret edilmiştir.⁷¹

Beşinci olarak, böyle bir hareketimizle başkasına kötü örnek olmakta ve fetva vermiş olmaktayız ki, bu yetkiyi de kimse bize

⁶⁷ Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud et-Tayâlsî, *Müsned*, (by.: Hicr, ts.), 3: 398.

⁶⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 23; Müslim, “Zekât”, 63.

⁶⁹ Tirmizî, “Ahkâm”, 8.

⁷⁰ Bk. Âl-i İmrân, 3/92: *“Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyilik yapmış olmazsınız”*

⁷¹ Meselâ, *“Kendilerinize verdiklerimizden infak ederler/وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ”* (el-Bakara, 2/3).

vermemiştir. Böyle bir şeye hakkımız yoktur.

Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Müslümanlar anlaşmışlar şartlar üzeredir.*” Hadîsin bir başka rivâyetinde ise şu şekilde nakledilmektedir: “*Müslümanlar şartları üzeredir, ancak helâli haram, haramı da helal eden bir şart değildir. İnsanlar arasında sulh câizdir ancak haramı helâl eden, haramı da helâl eden bir dul değil.*”⁷². Buna göre Müslümanlar, anlaşma ve sözleşme metinlerine sâdik kalarak işinin hakkını vermek olacaktır. Aksi hâlde doğru değildir.

12. Müslüman İşini En Güzel Şekilde Yapmaya Çalışmalıdır

Bir müslümana yaraşan hangi meslekte olursa olsun işini en güzel şekilde yapmaya gayret edilmelidir. Zira Kur'ân ve hadisler iyi tedkik edildiğinde işlerin en güzel şekilde yapılması teşvik edilmektedir. Bir hadîste şöyle burulmaktadır: “*Şüphesiz Allah, biriniz bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapmasını sever.*”⁷³ Kur'ân'da da Allah'ın her şeyi en güzel en sağlam şekilde yaptığı belirtilerek kullara da ders verilmektedir. Nitekim şöyle buyrulur:

“Her şeyi en güzel ve sağlam şekilde yapan Allah'ın sanatıdır, Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır” (Neml, 27/88),
“Allah, dünyayı ve âhireti bilen, yarattığı her şeyi en güzel şekilde yapan Aziz, Rahîm olandır.” (Secde, 32/6-7).

Her nefis, en güzel şekilde ücret almayı, en güzel şekilde kâr etmeyi ister ve imkân buldukça da bunu yapar. Fakat işe gelince onu da en güzel şekilde yapmayı istemez. Onun için Müslüman, işini en güzel ve en sağlam şekilde yapmalı ve yapmaya çalışmalıdır. Hadîste de görüldüğü gibi Allah'ın güzel isimlerinden biri “Muhsin”dir. Bir şeyi “en güzel şekilde yapan” demektir. Bu ismin kökü, “ihсан”dır. İhsan, biri işi en güzel şekilde yapmak, hakkını vererek yapmak, iyilikte bulunmak, en geniş mânâsıyla da Allah görüyor inancıyla ve şuuruyla yapmaktır. Durum böyle olunca Müslüman, hangi iş olursa olsun (öğretmen öğretmenliğini, amele işini, memur memurluğu, patron patronluğunu, sanayici işini, ticaretçi ticaretini, ziraatçı ziraatını, öğrenci öğrenciliğini, anne anneliğini, baba babalığını, âmir idareciliğini, inşaatçı inşaatçılığını vs.) o işi yaparken en güzel şekilde yapmak için elinden gelen en

⁷² Teberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*; (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. 2002), 17: 22.

⁷³ Teberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*,1: 275.

son çabayı ve gayreti göstermelidir. Müslüman bu şekliyle de hem kulluğunu yapmış hem de insanlığa güzel örneğini sergilemiş olur. İşini en iyi şekilde yapmayan bir insan bir başkasının işinin iyi yapmadığından sızlanama hakkı olamaz. Öğrencisini iyi yetiştirmeyen bir öğretmen, kendi çoğunu okutan öğretmene “iyi yetiştirmiyor” diye şikâyette bulunması revâ olur mu? Mesaisini tam olarak yerine getirmeyen ve mesâîsinin hakkını vermeyen bir memur, bir başkasının yolsuzluk yapmasından şikâyetçi olmaya hakkı var mıdır? Başkalarının haksız para kazanmasına tahammül edemeyen bir kişi kendi kazandıklarının helâl ve hakkıyla kazanmış olmasına çok dikkat etmelidir. Aksi hâlde haksız kazanç elde etmenin yanında kul hakkına da tecavüz olduğu asla unutulmamalıdır. Başkalarının ya da başkalarının çocuklarının torpille işe alınmalarına kızan bir kişi, kendisinin ya da kendi çocuklarının işe gireceği zaman araya torpil koymadan bileğinin hakkıyla girmeli ve girmeye çalışmalıdır.

İşini iyi yapma konusunda bir diğer husus da, işini kurarken ya da iş ararken Allah’ın emirlerine uygun bir iş aramalı ya da Allah’ın razı olacağı bir iş kurmalıdır. Aslında işe başlarken buradan başlamalıdır. Mesela, ev alırken haram kazançla almamalı, evlenirken meşru yolla işe başlanmalı, gayr-i meşru bir tarzda bir süre yaşadıkten sonra evlilik yapılmamalıdır. İşyeri açarken önce haramı helâli iyi bilip harama götürecektir, haram kazanmaya sebep olacak durumlardan sakınarak iş yerini kurmalıdır. Maaşla çalışacak olan kişi de kendisine verilen işi hakkıyla ve gücünün yettiği kadar çalışmakla sağlam yapmakla işinin hakkını vermelidir. Bir işe girmek için ya da okulda başkalarının kopya çekmesine kızan bir şahıs/öğrenci asla kopyaya teşebbüs etmemelidir. Başkalarının yaptığı bir yanlışlığa kızan kişinin, aynı yanlış kendisi yaptığında “Allah razı olsun” demesi, kendisinin yaptığı adâletsizliğe Allah’ı ortak etmek kadar muhakemesiz bir tavır olamaz. Mesela, birisinin bir işe hak etmeden torpil ile girmesine kızan bir kişi, kendisinin ya da bir yakınının girmesi için onlarca kişiyi araya koymaya teşebbüs etmesi ve bu teşebbüste de başarılı olduğunda torpil yapanlara da “Allah razı olsun” diye dua etmesi ne gariptir.

Bütün bu durumlar, ancak ve ancak her insan ne yaparsa yapsın “Allah beni görüyor, beni murâkabe ediyor, bana bu işin hesabını soracak, Allah’ın huzurunda hesap vereceğim, yaptığım

her şey İlâhî kayıtlarda muhafaza edilmektedir.” şuurunu zihninde sürekli canlı tutmakla olabilir.

Şunu hemen ifade edelim ki, Kur'ân'ın en önemli emirlerden ve Rasûlullah'ın en önemli sünnetlerinden biri, Allah'a ve mahlûkata karşı dürüst; işinde, eşinde, aşında ve çevresinde güvenilir ve samimi olmaktır⁷⁴. Bu da ancak işini en güzel şekilde yapmakla mümkün olabilir.

13. İnsana Kazancının Kaynağından Hesaba Çekilecektir

İnsan âhirette çok dehşetli bir şekilde hesaba çekilecek ve aşağıdaki dehşetli sorulara cevap alınmadıkça Allah'ın huzurundan hiç bir yere gidemeyecektir. Esas itibariyle bu muhakemenin soruları da verilmiştir. Müslümandan istenilen husus, bu soruların cevabına hazırlanmasıdır.

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kulun ayakları, âhirette şu sorular sorulmadıkça rabbinin huzurundan hiçbir yere ayrılmayacaktır.*

1- *Ömrünü nerede tükettin?*

2- *Gençliğini nerede eskittin?*

3- *Mâlını nerden kazandın?*

4- *Mâlını nereye harcadın?*

5- *İlminle ne amel yaptın?*⁷⁵

Rasûlullah (s.a.v.) amcası Hz. Hamza ile birlikte buldukları ve dünya meselesini müzakere ettikleri bir sırada, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Kesinlikle dünya, tatlı bir yeşilliktir. Onu kim hakkıyla alırsa, onun için bereketlendirilir. Nice Allah'ın mâlî ve Rasûlullah'ın mâlî için dalan kişi vardır ki, o mâl, kıyamet gününde Allaha kavuştuğun günde onun cehennemi olur.”

Sonuç

Dünya misafirhanesine misafir olarak gönderilen insanların, geçimlerini temin etmeleri, hayatlarını idame ettirmeleri için misafirhanenin ve misafirlerin Yaratıcısı ve Sahibi olan Allah, o

⁷⁴ Bk. Dölek, Adem, *Din Samimiyettir*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015).

⁷⁵ Tirmizi, “Kıyâmet”, 1.

kıymetli misafirleri olan insanlara çalışmalarını ve rızıklarını helâlinden kazanmalarını emretmiştir.

Gerek Kur'ân'da gerekse hadîslerde başkalarının haklarını haksız yere yememek, çalışarak alın teri ve el emeği ile helâl yollardan, yapılan işin hakkını vererek kazanmak sıkça emredildiği ve konu üzerinde hassasiyetle durulduğu görülmektedir. Aynı zamanda haram kazanç elde etmenin dünyevî ve uhrevî olumsuz neticeleri belirtilirken, helâl yolla kazanmanın da hem dünyadaki hem de âhiretteki olumlu neticelerine dikkat çekilmiştir.

İslâm'da çalışmak farz olduğu gibi helâlinden ve helâl yollardan kazanmak da farz kılınmıştır. Helâl kazanmak emredildiği gibi, Allah yolunda yapılan her türlü harcamanın da helâl kazançtan ve helâl yerlere yapılması açık şekilde emredilmiştir. Aksi hâlde yapılan infâkın ve harcamaların Allah katında hiçbir değeri yoktur ve vebâli de işin cabasıdır.

Bu sebeple her insanın helâlinden kazanması istenirken özellikle bir Müslümanın ibadetlerinin ve infâklarının makbul olabilmesi için helâl gıdalarla beslenmesi, helâl elbiseler giymesi ve helâlinden harcama yapması emredilmiştir. Bunun olabilmesi için de kazancı haram edecek her türlü yasaklardan son derece sakınması gerekir. Bunun için de kesbin/çalışmanın insana ait bir fiil, yaratma ve rızık verme işinin de Allah'a ait bir durum olduğu inancının sağlam olması, çalışarak helâl yollarla kazanmanın farz bir ibadet olduğunun, Kur'ân'ın emri ve Rasûlüllah'ın sünneti, ahlâkî olarak da başkalarının haklarına riâyet etmek olduğunun ve bize emânet olarak verilen vücudun korunması için o vücuda konulması istenilmeyen şeylerin konulmaması gerektiğinin iyi bilinmesi gerekir. Bu bakımdan bu gerçeklerin iyi anlaşılması için gerekli olan ilimlerin öğrenilmesi farz olduğu gibi, öğrenilen bu gerçeklerin yaşanması da yani helâl işlerde çalışmak, çalışmanın hakkını vermek, yapılan işi sağlam ve en güzel şekilde yapmak, helâl yolla kazanmanın temel ilkleridir.

Yarattığı her şeyi en güzel ve en sağlam şekilde yaratan Allah, kullarından, yaptıkları işleri en güzel şekilde yapmalarını istemekte ve bundan râzı olmaktadır. Dünyada ve âhirette huzura ermenin en önemli temel unsurlarından biri; doğru çalışmak, doğruya çalışmak, doğru şeylerde çalışmak, helâlinden kazanarak helâlinden ve temiz şeylerle beslenmek ve helâlinden harcamaktır.

Allah'a kul olmanın gereği de budur.

Kaynakça

- Abd b. Humeyd el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. Thk. Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Adevî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Belensiye, 2002.
- Abdullah b. Muhammed İbnu Batta, *el-İbânetu'l-Kübrâ*. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-R'aye, 1994.
- Abdullah İbnu Mübârek. *Kitabu'z-Zühde'r-Rekâik*. Trc: M. Adil Teymur. İstanbul: 1992.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk: Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1995.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *Şuabu'l-İman* 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Reşîd, 2003
- Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra* 10 Cilt. Beyrut: 2002.
- Dölek, Adem, *Din Samimiyettir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (s.a.v.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, 7 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cengiz Kallek, "Ticaret", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Cevherî, Abdurrahman b. Abdillâh. *Müsnedü'l-Muvatta'*. Daru'l-İslamî, 1997.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*, 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali. *Müsned*. Thk: Hüseyin Selim Esed. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'munli't-Türâs, 1986.
- Heysemî, Nûruddin Ali b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-Bâis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris* 2 Cilt. Medine: by. 1992.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- İbnu Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*, 16 Cilt. Beyrut: Mektebetu'r-Rüşd, 2006.
- İbnu Hibban, Muhammed. *Sahihu İbn-i Hibbân bi Tertîb-i İbn-i Balabân* 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.

- İbnu Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbnu Manzur, Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrerem (v.711/1311), *Lisanu'l-Arab*, 15 Cilt. Kahire: Dâru Sâdır, ts.
- İbnu Receb, Abdurrahman b. Şihabiddin, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fi Şerhi Hamsîne Hadisen min Cevâmi'l-Kelim*. Beyrut: Dâru İbni Kesir, 2008.
- Kâdı Beydavî, Abdullah b. Ömer. *Tuhfetu'l-Ebrâr Şerhu Mesâbîhu's-Sünne*. Daru's-Sikâfeti'l-İslâmiyye, 3 Cilt. 2012.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâu's-Sârî li Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Mısır: *el-Matbatu'l-kübrâ*, 10 cilt. 1323 h.
- Kur'ân-ı Kerim*.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâl*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîs-i Kitab-i Müslim*. Dimeşk: Dâru İbni Kesir, 1996.
- Kuzâî, Muhammed b. Selâm. *Müsnedü's-Şihâb*. Thk: Hamdi Abdulmecid es-selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessetu'r-Risale, 1985.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami's-Sağîr*. 6 Cilt. Beyrut, ts.
- Müslim b. el-Haccâc (v.261/874), *el-Müsnedü's-Sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya. *Şerhu Sahîh-i Müslim*, 18 Cilt. Kahire: el-Mısriyye, 1929.
- Nursî, Bedüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Nursî, *Emirdağ Lahikası*, 2 Cilt. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Nursî, *Mektubat*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Nursî, *İşârâtu'l-İcâz fi Mezânni'l-İcâz*. Trc: Abdulmecid Nursî. İstanbul: Sözler Yayınevi, 2003.
- Serahsî, Şemsüddin. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: by., ts.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Câmiu'l-Ehâdîs*, 21 Cilt. by.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *Kitabu'l-Kesb*, Haleb: Mektebetu'l-

Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1997.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*. 25 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. 2002.

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud. *Müsned*, 4 Cilt. by.: Hicr, ts.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen*, 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Kitabu'l-Kebâir ve Tebyîni'l-ehârim*, Beyrut: Dâru İbni Kesîr, ts.